

Маленький друг

КУПИТИ

Другий роман Донни Тартт, що став бестселером, після світового бестселера «Таємна історія»

Александрія, штат Міссісіпі. На День матері маленького хлопчика на ім'я Робін знайшли повішеним на власному подвір'ї.

Дванадцять років по тому це вбивство досі не розкрито, а сім'я так і не оговталася від трагедії. Мати впала в депресію, батько втік до іншого міста. Тож, подорослішавши, Гаррієт - нервово яскрава, нестерпно рішуча сестра Робіна - вирішує знайти його вбивцю.

Спираючись на допомогу відданого друга Гела, Гаррієт починає пошуки винного. Дуже скоро розслідування перестає бути грою...

ДОХНА
ТАРТА

МАЛЕНЬКИЙ
ДРУГ

DONNA TARTT

THE LITTLE FRIEND

A NOVEL

ДОНИНА
ТАРТТ

МАЛЕНЬКИЙ
ДРУГ

РОМАН

ХАРКІВ
2024 КСД

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2024

ISBN 978-617-15-1013-5 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Перекладено за виданням:

Tartt D. The Little Friend : A Novel / Donna Tartt. — New York : Vintage Books, 2003. — 640 p.

Переклад з англійської *Володимира Куча*

Обережно! Ненормативна лексика!

Тартт Д.

Т21 Маленький друг : роман / Донна Тартт ; пер. з англ. В. Куча. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. — 640 с.

ISBN 978-617-15-0711-1

ISBN 978-140-00-3169-6 (англ.)

Александрія, штат Міссісіпі. На День матері маленького хлопчика на ім'я Робін знайшли повішеним на власному подвір'ї. Дванадцять років по тому це вбивство досі не розкрито, а сім'я так і не оговталася від трагедії. Мати впала в депресію, батько втік до іншого міста. Тож, подорослішавши, Гаррієт — нервова, яскрава, нестерпно рішуча сестра Робіна — вирішує знайти його вбивцю. Спираючись на допомогу відданого друга Гелі, Гаррієт починає пошуки винного. Дуже скоро розслідування перестане бути грою...

УДК 821.111(73)

© Tay, Ltd, 2002

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2024

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2024

Нілові

Наймізерніше знання, яке можна здобути про найвищі речі, є жаданішим, ніж найпевніше знання про речі дрібніші.

Святий Тома Аквінський, «Сума Теології» ч. I, п. 1, ст. 5, ad 1¹

Пані й панове, зараз я закутий у кайданки, які британський механік майстрував аж п'ять років. Не знаю, чи вдасться мені з них вибратися, але запевняю вас, що зроблю все можливе.

Гаррі Гудіні, Лондонський Іподром, День Святого Патрика, 1904²

¹ *Summa Theologiae* — один із найвідоміших трактатів Томи Аквінського. Слово «сума» (*summa* лат. букв. — конспект, висновок) у назві вжито в значенні середньовічного літературного жанру, тексту, який «підсумовує» знання у певній сфері. Конкретно цей твір було створено для пояснення християнської віри для теологів-початківців. Трактат охоплює чи не всі теми християнської теології й містить, зокрема, знамениті «п'ять доводів існування Бога». (Тут і далі — прим. пер.)

² У 1904 році газета *Daily Mirror* кинула виклик Гаррі Гудіні, запропонувавши вибратися з кайданів, які начебто п'ять років виготовляв слюсар Натаніель Гарт. 17 березня на очах у понад 4000 людей і 100 журналістів Гудіні впорався із завданням трохи більше як за годину. Проте відтоді існує багато спекуляцій на цю тему, зокрема, чи не передала ключ від замків йому дружина та чи не сам Гудіні займався організацією цього трюку.

Пролог

До кінця життя Шарлотта Клів звинувачуватиме у смерті сина себе, бо вона вирішила влаштувати трапезу до Дня матері о шостій вечора, а не в полудень, після церкви, як було у Клівів заведено. На такий новий порядок старші Кліви висловили невдоволення; і хоч вони роздратувалися головню через недовіру до нововведень, з принципу, Шарлотта відчувала, що ще тоді їй варто було звернути увагу на те затаєне ремствування, що воно було невловним, але зловісним застереженням про будучину; застереженням, яке, хоч у ретроспективі й здається невиразним, є далеко не найгіршим, що випадає в житті отримати.

Хоч Кліви й обожнювали докладно переповідати одне одному навіть найдрібніші події своєї родинної історії, — слово в слово, зі стилізованими наративами й риторичними перебивками, повторювати цілі сцени зі смертних одрів чи пропозицій шлюбу, які відбулися сотню років тому, — події того страшного Дня матері не обговорювали ніколи. Цю тему жодного разу не порушували навіть потайки, віч-на-віч, у довгих автомобільних мандрівках чи на нічних кухнях у безсоння; що незвично, бо саме через ці родинні дискусії Кліви дошукувалися значення світу. Навіть найжорстокіші й найвипадковіші трагедії — пожежа, під час якої немовлям загинула одна з кузин Шарлотти; нещасний випадок на полюванні, у якому помер Шарлоттин дядько, поки сама вона була ще в середній школі — були об'єктом постійних переказів, коли м'який голос бабці й суворий материн гармонійно зливалися з дідовим баритоном та белькотом тіток, а певні декоративні деталі, зімпровізовані зухами-солістами, завзято підхоплював і розвивав хор, доки зрештою груповими зусиллями всі творили єдину пісню; пісню, яку згодом заучували й раз по раз співали всім товариством, яка повільно підточувала пам'ять і ставала на місце істини: розлючений пожежник, котрому не вдалося реанімувати крихітне тільце, мило обернувся на заплаканого; а на зміну пониклому пойнтеру, що кілька тижнів не міг досягнути смерть господаря, з родинної легенди прийшла вбита горем Квіні, яка невтомно обшукувала будинок і всю ніч безутішно вила в себе на майданчику; яка радісним гавкотом вітала того дорогого привида

завжди, коли він наближався до подвір'я, привида, що його могла відчувати лише вона.

— Пси бачать таке, що люди не здатні, — завжди в правильну мить оповіді, як за сигналом, виводила Шарлоттина тітка Тет. Вона була своєрідною містикинею, і саме вона впровадила того привида.

Але це не діяло з Робіном: їхнім дорогим маленьким Робсом. Минуло вже понад десять років, а його смерть мучила досі; ніяких деталей не прикрашали; її жах не підлягав лагодженню чи впорядкуванню через жодні відомі Клівам інструменти оповіді. І — тому що ця норавлива амнезія запобігла перекладу смерті Робіна на ту милу родинну говірку, котра розгладжувала навіть найгіркіші таємниці, надаючи їм зручної збагненої форми — спогади про події того дня були хаотичними й фрагментованими, ніби блискучі дзеркальні уламки жакіття, які займалися від запаху гліцинії, скрипу шворки для одягу, певної грозової відтіні весняного сонця.

Іноді ці жвавві спалахи пам'яті здавалися фрагментами кошмарного сну, наче нічого з того не сталося насправді. Проте багато в чому, можна сказати, у житті Шарлотти по-справжньому відбулася лише ця одна подія.

Єдиною оповіддю, в яку вона могла розмістити цю веремію образів, була оповідь про ритуал, який не змінювався ще з її дитинства: композиція сімейного зібрання. Та навіть це не надто допомагало. Того року процедурами знехтували, домашні правила проігнорували. З висоти часу все сприймалося за віху, що вказувала на катастрофу. Трапеза була не в домі її діда, як зазвичай, а в її домі. Корсажі були з цимбідіуму, а не звичних троянд. Курячі крокети, — які всім подобалися, Іді Ру вони добре вдавалися, Кліви частувалися ними у дні народження й на Різдво, — але їх ніколи раніше не готували в День матері; скільки всі пам'ятали, вони в те свято завжди їли тільки цукровий горох, кукурудзяний пудинг і шинку.

Ясний грозовий весняний вечір; навислі розтерті хмари і янтареве світло, газон золотився цвітом кульбаби й цибулі. Повітря пахло свіжо й щільно, наче в дощ. Сміх і розмови в будинку, воркітливий голос Шарлоттиної старої тітки Ліббі, що на мить повищав і осмугнів:

— Ну а як, я такого ніколи не робила, Аделаїдо, я нічого подібного ще в житті не робила!

Усі Кліви любили піддражнювати тітку Ліббі. То була стара дівуля, яка боялася всього: псів, громів, фруктових пирогів із ромом, бджіл, негрів, поліції. Прудкий вітер брязкотів шворкою для білизни й приминав високі бур'яни на порожній ділянці по той бік вулиці. Грюкнули москітні двері. Робін вибіг на вулицю, попискуючи зі сміху через жарт, який йому був розказав дід (Чого конверт такий пишний? Бо він *тримає марку*.), перестрибуючи по дві сходинки за раз.

Як мінімум хтось мусив бути надворі, пантрувати за немовлям. Гаррієт тоді було менш як рік — вдумливе насурмлене дитя з чорною кучмою, яке ніколи не плакало. Вона сиділа на передній доріжці, закріплена у своїй переносній гойдалці, котра хиталася туди-сюди, якщо її накрутити. Її сестра, Еллісон, якій було чотири, тихенько бавилася на сходах із Робіновим котом, Ньюнею. На відміну від Робіна — який у тому віці безперестанку сміховито балакав своїм рипливим голоском, валячись на землю з розваги від власних жартів — Еллісон була сором'язлива й слабкодуха, а як хтось намагався повчати її життєвих істин, то починала плакати; бабуся дітей (яка не мала терпіння до такої поведінки) майже не звертала на неї уваги.

Тітка Тет від рання сиділа на вулиці, бавилася з немовлям. Сама Шарлотта, що бігала сюди й туди між кухнею та їдальнею, бувало, кілька разів вистромлювала голову надвір — але стежила вона не вельми уважно, бо Іда Ру, їхня економка, яка вирішила не гаяти часу й узятися за понеділкове прання, металася між подвір'ям і будинком, розвішуючи прання на шворку. Шарлотту це облудно заспокоїло, бо у звичний день прання, понеділок, Іда завжди була в межах чутності — чи то на подвір'ї, чи то біля пральної машини на задній веранді — тож цілком безпечно було залишати надворі навіть найменшеньких. Але того дня Іда була засмикана, до смерті засмикана, бо ж треба було обслуговувати товариство й стежити не лише за плитою, а й за немовлям; і ще настрій у неї був препаскудний, бо зазвичай у неділю вона була вдома вже о першій, а так не лише її чоловік, Чарлі Ті, мусив сам собі впорати вечерю, а й вона, Іда Ру, пропускала церкву. Вона наполягла, щоб радіо перенесли на кухню й була змога послухати хоч би євангельську програму в Кларксдейлі. Економка похмуро снувала по кухні в чорній форменій сукні з білим фартушком, непоступливо увімкнувши програму на повну гучність, і розливала охолоджений чай

у високі склянки, поки чисті сорочки на шворці шарпалися, крутилися й розпачливо закидали рукави у відчутті наближення дощу.

Бабуся Робіна також якийсь час перебувала на ганку; принаймні це було точно відомо, бо вона зробила моментальний знімок. У родині Клівів було не так багато чоловіків, тож такі суто чоловічі справи, як підрізання гілок, дрібний ремонт, перевезення старшого покоління в крамницю й церкву, падали здебільшого на її плечі. Усім цим вона займалася охоче, з моторною впевненістю, чим викликала подив у своїх несмілих сестер. Жодна з них навіть не вміла водити авто; а бідну тітку Ліббі так лякали всілякі пристрої й механічна машинерія, що від перспективи розпалити газовий обігрівач чи змінити лампочку вона кидалася в сльози. Хоч фотоапарат їх інтригував, водночас вони ставилися до нього насторожено, тому захоплювалися тим, як безтурботно й зухвало сестра обходиться з цією мужицькою штуковиною, яку потрібно було, наче пістолет, заряджати, націлювати, а тоді гахати.

— Лиш подивіться на Едіт, — перемовлялися вони, спостерігаючи, як вона з професійною спритністю закручує плівку чи налаштовує фокус. — Нема нічого такого, з чим би Едіт не впоралась.

Згідно з родинною мудрістю, Едіт, попри її приголомшливі й розмаїті сфери компетентності, не володіла якимсь особливим даром стосовно дітей. Вона була горда й нетерпляча, а її поведінка не заохочувала до тепла; Шарлотта, єдина її дитина, за розрадою, прихильністю й заспокоєнням бігала до своїх тіток (особливо Ліббі). І поки Гаррієт, немовляті, ще далеко було до проявлення бодай якоїсь вподоби до когось, Еллісон жахалася від жвавих бабусиних спроб відбити її від мовчання, і плакала, коли її відвозили залишатися в тієї вдома. Але, Господи, як же Шарлоттина мати любила Робіна, і якою взаємністю він їй відповідав. Вона — гордовита жінка середнього віку — грала з ним у квача на передньому подвір'ї й ловила в саду змії і павуків, щоб він бавився; навчала його смішних пісень, яких наслухалася від солдатів, коли була медсестрою під час Другої світової війни.

Дівчина Пег на світі жила,

В неї нога дерев'яна була

— співав він разом із нею своїм хрипким милим голоском.

ЕдіЕдіЕдіЕдіЕді! Навіть її батько й сестри називали її Едіт, але ім'я Еді Робін дав їй ще коли заледве навчився говорити й наче оглашений літав по газону, радісно покрикуючи. Якось, коли Робінові було років чотири, він цілком серйозно назвав її «старою дівчинкою».

— Бідна стара дівчинка, — сказав був він, серйозний, наче Папа Римський, поплескуючи її по чолі маленькою вкритою ластовинням долонею. Шарлотта й мріяти не могла про таку фамільярність зі своєю різкою діловитою матір'ю, тим паче коли та лежала у себе в спальні з головним болем, але той випадок страшенно Еді потішив і тепер став однією з улюблених її історій. Волосся в неї посивіло ще до народження Робіна, проте в молодому віці воно було, як і в нього, яскраво-мідяним, наче пенні: «Червоногрудому Робіну-вільшанці» або «Моєму рудому Робіну»³ писала вона на ярликах його подарунків до дня народження та Різдва. «З любов'ю від твоєї бідної старої дівчинки».

ЕдіЕдіЕдіЕдіЕді! Йому було дев'ять, але це вже стало родинним жартом, його традиційним вітанням, його любовною піснею; і коли Едіт вийшла на ганок того останнього дня, що вона його бачила, він, як і завжди, співав її з того боку подвір'я.

— Ходи цмокни свою стару дівчинку, — гукнула вона йому. Та хоч він і любив, щоб його фотографували, іноді бував у цьому питанні норовливим, — перетворювався на рудоголовий мазок, коли втікав, розмахуючи гострими ліктями й колінами — тож побачивши в Еді на ший фотоапарат, кинувся навтьоки, гикаючи від сміху.

— Ану повернися, збитошнику малий! — гримнула вона, а тоді все одно імпульсивно піднесла фотоапарат і клацнула його. То була його остання фотографія. Розфокусована. Плоский розшир зеленого, зрізаний м'якою діагоналлю, білі поручні й виперта пишнота куща гарденії одразу на передньому плані на краю веранди. Непогідне небо, повите грозовим серпанком, переливчасте зрідження кольорів індиго й сланцю, кипучі хмари, опромінені спицями світла. У кутку кадру розмита тінь Робіна, спиною до глядача, він біжить по туманному газону назустріч власній смерті, яка стояла й чекала на нього — майже видима — у темній місцині під деревом тупело.

Через кілька днів, коли вона лежала в кімнаті із зачиненими віконницями, в голові у Шарлотти, під викликаною пігулками імлю, пурхала думка. Завжди, коли Робін кудись ходив, — до школи, до друга додому, на день до Еді — йому було важливо попроситися, лагідно й зазвичай досить довго та церемонійно. У неї назбиралося з тисячу спогадів про дрібні цидулки, які він був написав, повітряні поцілунки, що він їх передавав крізь вікна, його долоньку, що стрекотіла їй угору-вниз із заднього сидіння від'їжджих автівок: *бувай! бувай!* Коли він ще був малям, то вивчив «па-па» задовго до «привіт»; так він і вітав людей, і прощався з ними. Шарлотті здавалося особливо жорстоким те, що цього разу не було ніякого «бувай». Вона тоді настільки відволіклася, що не могла чітко пригадати, якими словами вони з Робіном обмінялися востаннє, та й навіть коли вона його востаннє побачила, хоч вона потребувала, щоб щось конкретне, якийсь дрібний остаточний спогад узяв її за руку й супроводив — уже незрячу, збиту з ніг — крізь цю несподівану пустелю існування, що простягалася перед нею від тієї миті й аж до кінця життя. Ледь не безуміючи від болю й безсоння, вона невпинно белькотіла до Ліббі (саме тітка Ліббі допомогла їй прожити той час, Ліббі та її прохолодні тканини й холодці, Ліббі, яка разом із нею не спала всю ніч, ночі й ночі, Ліббі, яка ні на мить її не покидала, Ліббі, яка врятувала її); бо ні її чоловік, ні взагалі ніхто не міг бодай на крихту її розрадити; і хоча її мати (яка про чуже око «нормально це прийняла») у своїх звичках і зовнішності не змінилася, а продовжувала відважно займатися щоденними справами, Еді вже ніколи не стала такою, як колись. Горе обернуло її на камінь. Це здавалося суцям жахінням.

— Вилазь уже з того ліжка, Шарлотто! — гаркала вона, розчахуючи віконницю. — На, випий кави, причешися, не можна тобі вічно так вилежуватися. — І навіть стара невинна Ліббі деколи здригалася від кардинальної прохолоди в погляді Еді, коли та відверталася від вікна, щоб зміряти очима доньку, яка нерухомо лежала в темній спальні: розшаліла, нещадна, наче Арктур⁴.

— Життя продовжується. — То була одна з улюблених приказок Еді. То була брехня. У ті дні Шарлотта й далі прокидалася в задурманеному делірії, щоб розбудити мертвого сина перед школою, і по п'ять-шість разів вставала серед ночі, гукаючи його. І іноді, на якусь мить-другу, вона була впевнена, що Робін десь нагорі, і все це просто нічне

жахіття. Та коли очі пристосовувалися до темряви й бридкого розпачливого безладу (серветки, флакони з-під ліків, мертві квіткові пелюстки), що всипав приліжкову тумбу, вона знову починала ридати, — хоч до того вже проридалася аж до болю в грудній клітці — бо Робіна не було нагорі, як і в жодному іншому місці, звідки він міг би колись повернутися.

Він було вставляв карти собі між спиць велосипеда. Хоча Шарлотта й не усвідомлювала цього, коли він ще був живий, але саме за їхнім тріскотінням вона відстежувала його прибуття й відбуття. Якась дитина по сусідству мала велосипед, що звучав точно так само, і щоразу, як Шарлотта чула десь далеко цей звук, то на одну запаморочливу, чарівно жорстоку мить невіри серце їй підкидалося.

Чи кликав він її? Роздуми про його останні миті розривали душу, проте ні про що інше вона думати не могла. Як довго? Чи мучився він? Цілісінький день вона витріщалася на стелю спальні, поки по тій ковзали тіні, а тоді лежала в темряві без сну, втупившись у сяйво від люмінесцентного циферблата годинника.

— Від того, що ти цілими днями лежиш у ліжку й реवेश, у світі нікому краще не стає, — бадьоро повчала Еді. — Тобі стане значно краще, якщо вдягнешся й сходиш навести лад на голові.

У снах Робін був невловний і далекий, щось приховував. Вона воліла почути від нього хоч якесь слово, але він ніколи не дивився їй в очі, ніколи нічого не говорив. У найгірші дні Ліббі щось бурмотіла їй знову й знову, щось, чого вона не розуміла. *Ми ніколи й не могли його мати, золото. Він нам не належав. Нам пощастило, що він пробув із нами стільки, скільки вийшло.*

І саме ця думка прийшла Шарлотті в голову крізь наркотичний туман того спекотного ранку в кімнаті із зачиненими віконницями. Проте, що слова Ліббі правдиві. І що в той чи інший химерний спосіб, відколи він ще був малим дитям, Робін усе своє життя намагався з нею попрощатися.

Останньою його бачила Еді. Далі вже ніхто не мав достатньої певності. Поки її родина балакала у вітальні, — замовкаючи вже надовше, усі люб'язно роззиралися в очікуванні заклику до столу — Шарлотта стояла рачки й порпалася в серванті їдальні в пошуках святкових ляних серветок (перед тим вона виявила, що стіл накрито

повсякденними бавовняними; Іда — що типово — заявила, що сном-духом не чула про якісь інші, і сказала, що єдині, які їй вдалося знайти — то картаті пікнікові). Шарлотта щойно була віднайшла святкові серветки й уже збиралася покликати Іду (*бачиш? там, де я й казала*), коли зненацька їй стрельнуло, що щось не так.

Немовля. Це був її перший інстинкт. Шарлотта підскочила, не звернула уваги на серветки, що попадали на килим, і вибігла на веранду.

Але з Гаррієт усе було гаразд. Вона так і сиділа пристебнута до своєї гойдалки й роздивлялася матір великими задумливими очима. Еллісон сиділа на тротуарі, у роті тримала великий палець. Вона хилиталася сюди-туди, дзижчачи, як оса — начебто неушкоджена, проте Шарлотта побачила, що та плаче.

«Що таке? — спитала Шарлотта. — Ти десь вдарилася?»

Але Еллісон, не виймаючи пальця з рота, похитала головою: ні.

Краєм ока Шарлотта мигцем помітила якийсь рух скраю подвір'я — Робін? Та коли підняла голову, там нікого не було.

«Точно? — перепитала вона в Еллісон. — Тебе киця не дряпнула?»

Еллісон похитала головою: ні. Шарлотта вклякла й швидко оглянула її: ні гуль, ні синців. Кіт кудись зник.

Не позбувшись тривоги, Шарлотта поцілувала Еллісон у чоло й повела її в будинок («Може, посидь на кухні, подивися, що Іда робить, рибко?»), а тоді вийшла по немовля. У неї вже раніше траплялися ці ефемерні спалахи паніки, зазвичай посеред ночі й постійно, доки дитині не виповнилося пів року, і тоді вона зривалася на ліжку з міцного сну й кидалася до колиски. Але з Еллісон нічого не трапилося, і немовля також у порядку... Вона зайшла у вітальню й примістила Гаррієт із тіткою Аделаїдою, позбирала з килима в їдальні серветки і — й далі напівсомнамбулічно, невідь-чому — попленталася на кухню, щоб узяти дитяті слоїчок абрикосів.

Її чоловік, Дікс, сказав на вечерю його не чекати. Він пішов полювати на качок. Звична річ. Коли Дікс був не в банку, то зазвичай на полюванні або вдома у матері. Шарлотта відчинила кухонні двері й підсунула табуретку, щоб дістати з шафки абрикоси для немовляти. Іда Ру прихилилася, виймаючи з духовки деко з пампушками. «Бог, — співав тріскучий голос негра з транзисторного радіо, — *Бог ніколи ніяко не міняється*».

Та програма з Євангелія. Вона навіювала на Шарлотту жах, хоч сама жінка ніколи нікому про це не розповідала. Якби Іда не ввімкнула те гвалтування так гучно, можливо, вони б почули, що відбувалося на подвір'ї, дізналися б, що щось не так. Але зрештою (борсаючись уночі в ліжку в непогамовних спробах відстежити події до ймовірної Першопричини) саме вона в першу чергу змусила побожну Іду працювати в неділю. *Пам'ятай день суботній, щоб святити його.* У Старому Завіті Єгова і за значно дрібніші проступки людей морив.

«Ще трохи, і пампушки будуть готові», — сказала Іда Ру, знову згорбившись над духовкою.

«Ідо, я їх сама повитягую. Виглядає, як на дощ. Сходи позбирай одяг і поклич Робіна вечеряти».

Коли Іда — воркітлива й неласкава — причовгала назад із повним оберемком білих сорочок, то повідомила: «Він не йде».

«Скажи йому, щоб негайно йшов».

«Я не знаю, де він. Зву-зву, а не йде».

«Може, вулицю перейшов».

Іда кинула сорочки в кошик для прасування. Москітні двері затраснулися. «Робіне, — почула Шарлотта її голос. — *Робіне, ану вже йди сюди, бо ноги тобі поперекручую*».

А тоді знову: «Робіне!».

Але Робін не вийшов.

«Ой, боже ж ти мій», — мовила Шарлотта, витираючи руки кухонним рушником, і вийшла на подвір'я.

Опинившись там, вона дещо стривожено, а радше навіть роздратовано, усвідомила, що гадки не має, де шукати. Велосипед стояв спертий на веранду. Він точно не подався б кудись далеко перед самою вечерею, особливо коли в них гості.

«Робіне!» — гукнула вона. Він що, ховається? У їхньому районі дітей його віку не було, і хоч подеколи малі нечупари — що чорні, що білі — й загулювали з річки на широкі хідники Джордж-стріт, затінені дубами, зараз вона жодного не бачила. Іда заборонила йому з ними гратися, хоч іноді він усе одно загулював до них. На найдрібніших було важко дивитися без жалю, такі в них були обдерті коліна й брудні ноги; хоч Іда й витуряла їх геть із подвір'я, Шарлотта, як находило на неї добросердя, деколи давала їм четвертаки й пригощала лимонадом. Проте коли ті повиростали — до тринадцяти-чотирнадцяти років —

вона охоче відступала в будинок, полишаючи Іді можливість розійтися на повну й попроганяти їх. Ті діти стріляли по собаках із пневматичної зброї, крали всіяке добро в людей із ганків, лихословили й до пізньої ночі гасали вулицями.

Іда сказала: «Пара тих малих паршивців щойно літали там по вулиці».

Говорячи «паршивці», Іда мала на увазі білих. Вона терпіти не могла бідних білих дітей і з одностороннім шалом звинувачувала їх у всіх бідах, що траплялися на подвір'ї, навіть тих, де Шарлотта була певна, що ніяких дітей вони стосуватися не можуть.

«Робін з ними був?» — спитала Шарлотта.

«Нєа».

«А де вони зараз?»

«Я їх нагнала»

«Куди?»

«Туди-во в бік вокзалу»

До себе на подвір'я подивитися, що відбувається, вийшла стара місіс Фонтейн, сусідка, вбрана в білий кардиган і арлекінові окуляри. Біля неї, ззаду, стояв ветхий пудель, Мікі, з яким вони були комічно подібні: гострий ніс, шкарубкі сірі кучері, підозріливий випин підборіддя.

«А що ж, — звеселіло озвалася вона. — Велику вечоринку собі там затіяли?»

«Лише родина», — відгукнулася Шарлотта, розглядаючи дедалі темніший горизонт позаду Натчез-стріт, де на віддалі простягалися залізничні рейки. Варто було запросити місіс Фонтейн на вечерю. Місіс Фонтейн — вдова, а єдина її дитина загинула в Корейській війні, проте вона вічно на все нарікала й мерзенно всюди пхалася. Містер Фонтейн, власник хімчистки, помер відносно молодим, і люди між собою сміялися, що то вона його пересудами в могилу звела.

«Що таке?» — запитала місіс Фонтейн.

«Ви раптом Робіна не бачили, ні?»

«Ні. Я весь день нагорі була, поряdkувала на горищі. Маю, певно, жахливий вигляд. Бачите, скільки сміття позносила? Знаю, що сміттяря до вівторка не буде, і страшно не хочеться лишати все отак на вулиці, але що вдієш. То де Робін завівся? Не можете знайти?»

«Далеко зайти точно не міг, — відповіла Шарлотта, ступаючи на тротуар, щоб роздивитися вулицю. — Але вже вечеряти час».

«Виглядає гейби на грім», — відзначила Іда Ру, позираючи на небо.

«Не думаєте, що в став упав? — тривожно припустила місіс Фонтейн. — Я все боялася, що хтось із тих малих туди звалиться».

«Та в ставі навіть пів метра глибини нема», — відказала Шарлотта, але все одно обернулася й подалася на заднє подвір'я.

На задню веранду вже вийшла Еді. «Скоїлося щось?» — запитала вона.

«Нема його там ззаду, — окрикнула Іда Ру. — Я вже дивилася».

Проходячи повз відчинене кухонне вікно збоку будинку, Шарлотта ще почула Ідину євангельську програму:

Ніжно та лагідно кличе Ісусик,
Кличе тебе і мене,
Біля воріт Він чекає й пильнує...

На задньому подвір'ї не було ні душі. Двері сараю з інструментами стояли прочинені навстіж: порожньо. На поверхні ставу для золотих рибок плавала засняділа пелена зеленої погані. Шарлотта підняла голову, і в чорних хмарах спалахнув сплутаний провід блискавки.

Першою його побачила саме місіс Фонтейн. Від її крику Шарлотта скаменіла на місці. Вона обернулася й кинулася бігти назад, швидко, швидко, недостатньо швидко — на віддалі вигуркував глухий грім, під грозовим небом усе заливало химерне світло, підбори взуття вгрузали в багnistому ґрунті, збираючи з собою землю, а хор усе співав десь серед раптового шквального вітру, схолодженого наближенням дощу, що проносився вгорі поміж дубів лопотінням гігантських крил, і газон спинався весь зелений, жовчний і перепадистий, наче море, поки Шарлотта, нажахана й сліпа, спотикалася на шляху до того, що знала, — бо вже все, усе до останнього, було в ньому, у крику місіс Фонтейн — виявиться найгіршим.

Де була Іда, коли вона туди дісталася? Де була Еді? Пам'ятала вона лише місіс Фонтейн, долоню із зіжмаканим «клінексом», притиснутим до рота, і шалені й зворохоблені очі за перловими окулярами; місіс Фонтейн, гавкіт пуделя і — передзвоном нізвідки й звідкілясь, звідусіль водночас — щедре немислиме вібрато лементів Еді.

Він висів з мотузкою навколо шиї на невисокій гілці чорного тупело, що стояло біля зарослого живоплоту бирючини між будинками Шарлотти й місіс Фонтейн; і він був мертвий. Носки м'яких кедів трималися в повітрі за п'ятнадцять сантиметрів від трави. Кіт, Нюня, розпластався пузом зверху на гілці й проворною фінтовою лапкою побивав Робіна по мідно-рудому волоссі, яке, скуйовдившись, блищало на вітрі та яке єдине в ньому ще було правильного кольору.

Додому, мелодійно співав хор по радіо:

Додому...

Всі втомлені, додому ходім.

З вікна кухні валував чорний дим. На плиті зайнялися курячі крокети. То була улюблена родинна страва, але після того дня вже ніхто не міг до них навіть доторкнутися.

³ Тут назви пташок, в оригіналі (*robin redbreast*, *red robin*) збігаються з іменем персонажа — «червоногрудий Робін» та «рудий (червоний) Робін», хоча йдеться про вільшанку й мандрівного дрозда.

⁴ *Arcturus* — найяскравіша зоря в сузір'ї Волопаса та в північній півкулі неба. Четверта найясніша зірка в нічному небі. Відігравала важливу роль у мітологіях багатьох народів.

Розділ 1. Мертвий кіт

Минуло дванадцять років після смерті Робіна, а про те, як він опинився повішеним на дереві на власному подвір'ї, усі знали не більше, ніж у день, коли це сталося.

Мешканці містечка досі обговорювали ту смерть. Зазвичай вони називали її «нешасним випадком», хоча факти (які стали темою обговорень на ланчах за грою в бридж, у перукарнях, риболовецьких крамницях, лікарняних почекальнях та головній їдальні заміського клубу) здебільшого натякали на протилежне. Безперечно, ніхто не міг собі й уявити, щоб дев'ятирічна дитина повісилася випадково або з невезіння. Усі знали деталі, що породили купу домислів та дебатів. Робіна повісили на певному типі волоконного кабелю — непоширеному, — яким іноді користувалися електрики, і ніхто поняття зеленого не мав, звідки той кабель з'явився чи де Робін його взяв. Кабель був грубий, непіддатливий, і слідчий із Мемфісу тоді сказав міському шерифові (який уже пішов на пенсію), що, на його думку, такий малий хлопчик, як Робін, не зміг би сплести вузли самотужки. До дерева його прив'язали недбало, по-аматорськи, але ніхто не знав, чи це свідчить про недосвідченість, чи про поспіх убивці. А сліди на тілі (як сказав Робінів педіатр після розмови із судмедекспертом зі штату, котрий своєю чергою вивчив звіт окружного коронера) натякали, що Робін помер не від перелому шиї, а від удушення. Дехто вважав, що задушило його саме повішення; інші стверджували, що задушили його на землі, а тоді вбивці прийшла запізніла думка повісити дитину.

У місті й родині Робіна подумки мало хто сумнівався в тому, що Робін став жертвою якогось злочинця. Якого саме й від чиїх рук — тут уже ніхто на слова не здобувався. Починаючи з 1920-х років двічі у славних родин ревниві чоловіки вбивали своїх жінок, але це все були старі скандали, сторони яких давно спочили в бозі. І подеколи в Александрії й вигулькували трупи темношкірих, але (як спритно зазначали більшість білих) ті вбивства переважно вчиняли інші негри через здебільшого негрівські причини. Мертва дитина — питання інше. Вона вселяла жах у всіх: що багатих, що бідних, що чорних, що білих, і нікому на думку не спадало, хто й чому міг таке скоїти.

Місцеві подейкували про Загадкового наскочника, і ще багато років по смерті Робіна люди заявляли, наче бачили його. Він, судячи з чуток, був просто громилом, але далі описи різнилися. Іноді він бував чорний, іноді білий; іноді мав якісь яскраві відмінні прикмети, хай то відсутність пальця, клишоногість, синюшний шрам на щоці. Оповідали, що то мерзотний найманець, котрий задушив дитину сенатора Техасу й згодував її свиням; колишній клоун з родео, що всілякими фокусами з арканом заманював малих дітей і вмертвляв їх; пришелепкуватий психопат, який утік із Вітфілдської психлікарні й перебуває в розшуку в одинадцяти штатах. Та хоч батьки в Александрії й застерігали своїх дітей, і хоч його кульгаве одоробло періодично кожного Гелловіну помічали поблизу Джордж-стріт, Наскочник усе одно завжди вислизав. Після смерті малого Кліва у радіусі ста п'ятдесяти кілометрів затримали й допитали кожного волоцюгу, обходисвіта й підглядача по вікнах, але те слідство ні до чого не привело. І хоч нікому не хотілося думати, що вбивця гуляє собі на свободі, страх не затихав. Особливо боялися, що він знову може наскочити когось на районі, а поки з припаркованого віддалік седана позирає, як бавляться діти.

Про те все балакали люди в містечку. У родині Робіна це не обговорювали, ніколи.

У Робіновій родині розмовляли про Робіна. Переповідали бувальщини з його немовлячого віку, дитсадка й Малої ліги⁵, згадували всі можливі милі, смішні й беззмістовні речі, що він говорив чи робив. Старі тітки пригадували цілу гору всілякої всячини: які він мав іграшки, який одяг носив, які вчительки йому подобались, а які ні, у які ігри він бавився, які сновидіння пригадував, що йому не подобалося, чого він бажав, а що любив понад усе. Були там правдиві речі; були й не дуже; багато чого взагалі ніхто не міг знати, проте коли Кліви вирішували зійтися в якомусь суб'єктивному питанні, та згода — автоматично й доконечно — ставала істиною, хоч ніхто з них і не усвідомлював колективної алхімії, яка до цього спонукала.

Таємничі й плутані обставини Робінової смерті цій алхімії не підлягали. Хай які сильні були в Клівів ревізіоністські інстинкти, на ті фрагменти неможливо було натягнути бодай якусь фабулу, висувати з них якусь логіку, отримати заднім умом якусь науку, вивести з цієї історії якусь мораль. У них був лише сам Робін, чи те, яким вони його

пам'ятали; те витончене зображення його особистості — вичепурене роками кропіткої праці — стало їхнім найбільшим шедевром. Оскільки він був таким славним малим бурлакою, оскільки саме за його примхи й дивакуватості всі Робіна так любили, у їхніх переповідках імпульсивна моторність живого Робіна місцями проступала мало не до болю чітко, і от він уже практично мчав повз вас вулицею на велосипеді, нахилившись уперед, з такою силою натискаючи педалі, що його ровером аж носило, а волосся від швидкості розкуйовджував вітер, — скваплива, норавлива, жива дитина. Проте ця чіткість обманувала, наділяла головню казкову оповідь віроломною правдоподібністю, бо в інших місцях історія була затерта мало не до прозорості, промениста, але химерно невиразна, якими деколи бувають життя святих.

— Ото б Робінові сподобалося! — з любов'ю примовляли тітки. — Ото б Робін реготався! — По суті ж, Робін був дитиною-жевжиком із непостійною натурою, — часом безрадісним, а часом майже істериком — і в житті ця непередбачуваність становила значну частину його чарівності. Але його молодші сестри, які як слід його й не пам'ятали, усе одно вирости знаючи, які в їхнього брата улюблений колір (червоний); улюблена книжка («Вітер у верболозі»^б) і улюблений персонаж у ній (Жаба); улюблений смак морозива (шоколадне) й улюблена бейсбольна команда («Кардинали»), а також іще тисячі інших речей, у яких навіть не були певні щодо себе — бо ж вони були живими дітьми й одного тижня любили шоколадне морозиво, а іншого персикове. Як наслідок, стосунки з мертвим братом були в них максимально близькі, бо його потужна, яскрава й незмінна вдача постійно сяяла на тлі невиразності й хисткості, якими вирізнялися вони самі та люди, яких вони знали; і дівчата росли з вірою, що вся причина в якомусь рідкісному янгольському полумінні Робінової природи, а зовсім не в тому, що він мертвий.

Робінові молодші сестри вирости зовсім не схожими на Робіна й одна на одну.

Еллісон зараз було шістнадцять. Дівчинка-мишка, яка легко набивала синці, згорала на сонці й плакала мало не з будь-якої причини, тепер вирости й несподівано стала гарнішою з двох сестер: довгі ноги, буро-руде волосся, прозорі палево-карі очі. Уся її грація

крилася в невиразності. Голос її був м'який, поведінка млява, риси розмиті й мрійливі; а свою бабусю Еді — яка високо цінувала іскорку в очах і здоровий рум'янець — вона трохи розчаровувала. Еллісон весніла тендітно й простодушно, ніби розквітла лука в червні, і вона могла похвалитися суто дівочою свіжістю, яка (краще за Еді цього не знав ніхто) відквітає першою. Вона мріяла; багато зітхала, неоковирно ходила — човгаючи ступнями й скрутивши пальці ніг — і так само розмовляла. Та все ж вона була гарненька, по-своєму, скромно й молочно-біло, тож їй почали телефонувати однокласники. Еді спостерігала, як Еллісон (з опущеними очима й паленіючим лицем) тримає слухавку між плечем і вухом, штовхає туди-сюди носком «оксфорда» й затинається від приниження.

Як же шкода, у голос побивалася Еді, що така *гарна* дівчинка (слово «гарна», коли його вимовляла Еді, чітко тягнуло за собою значення «слабка» й «квола») так погано тримається. Еллісон варто стягнути волосся, щоб не падало на очі. Еллісон варто розправити плечі, стати рівно й упевнено, а не горбитися. Еллісон варто посміхатися, говорити гучніше, знайти собі якісь інтереси, розпитувати людей про їхні справи, якщо самій сказати нічого. Такі поради, хоч і з добрим наміром, часто звучали на людях, та так нетерпляче, що Еллісон у сльозах вибігала з кімнати.

— Ну, мені байдуже, — гучно промовляла Еді в тиші після цього спектаклю. — Хтось же має її навчити, як поводитися. Якби я не стояла так над нею, як гріх над душею, та дитина би в десятий клас точно не пішла.

Тут вона мала рацію. Хоч Еллісон ніколи не залишали на другий рік, кілька разів вона була фатально близька до такої ситуації, особливо в початковій школі. «На уроках мріє, — було зазначено в табелі успішності Еллісон у розділі “Поведінка”. — Неохайна. Повільна. Не старається».

— Ну, доведеться нам, певно, ще трохи попрацювати, — невиразно промовляла Шарлотта, коли Еллісон придибувала додому з новими оцінками C та D.

Та хоч ні Еллісон, ні її мати наче й не особливо переймалися поганими оцінками, ними переймалася Еді, та так, що це по-справжньому тривожило. Вона маршувала до школи й вимагала зустрічей з учительками; мордувала Еллісон списками читання,

сигнальними картками й задачами на ділення в стовпчик; червоним олівцем коментувала звіти про прочитані книжки й наукові проекти Еллісон, хоч та була вже в середній школі.

Ніхто не нагадував Еді, що Робін і сам не завжди був дуже старанним учнем.

— То все піднесений настрій, — єхидно відповідала вона. — Він би скоро взявся за розум. — Це максимум, на який вона спромоглася в наближенні до справжньої проблеми, — як розуміли всі Кліви: мовляв, якби Еллісон була такою жвавою, як її брат, Еді пробачила б їй усі на світі С й D.

Якщо Еді зі смертю Робіна й плином років якось озлобилася, Шарлотту понесло в байдужість, яка знечулила й знебарвила кожную сферу її життя; і якщо вона й пробувала підставити Еллісон плече, то робила це невдатно й без ентузіазму. У цьому вона стала подібна на свого чоловіка, Діксона, який, хоч і належно підтримував сім'ю фінансами, ніколи не бавив своїх доньок особливим заохоченням чи турботою. У його недбалості не було нічого особистого; він був чоловіком із багатьма принципами, і свою невисоку думку про дітей жіночого роду висловлював без сорому та з легковажною розмовною добросердістю. (З його доньок жодна, любив він повторювати, не успадкує ані цента.)

Дікс ніколи особливо багато часу вдома не проводив, а тепер і взагалі майже не бував там. Він був із родини, яку Еді вважала соціальними випанками (його батько тримав склад слюсарно-водопровідних товарів), і коли одружився з Шарлоттою, — спокусившись на її родину, її прізвище — то думав, що гроші в неї є. Їхній шлюб ніколи надто щасливим і не був (пізні повернення з банку, пізні посиденьки за покером, полювання, риболовля, футбол і гольф, хай яке виправдання, щоб на вихідних не бути вдома), але після Робінової смерті його весела вдача зблякла особливо помітно. Він хотів уже покінчити з жалобою; терпіти не міг мовчазних кімнат, атмосфери занехаяності, млості, журби, тож підкручував звук на телевізорі на максимальну гучність і тинявся по будинку в постійній злобі, ляскаючи в долоні, підіймаючи жалюзі на вікнах і повторюючи фрази на кшталт «Лишіться вже того!», і «Нумо станьмо всі на ноги!», і «Ми — одна команда!». Його приголомшувало, що ці намагання ніхто не цінує. Зрештою, коли цими репліками вигнати горе з дому не

вдалося, він утратив інтерес і — після неспокійних та дедалі довших тижнів не вдома, а у себе в мисливському таборі — імпульсивно погодився на високооплачувану посаду в банку в іншому місті. Він вбачав у цьому жест неабиякої самовідданої жертви. Та всі, хто знав Дікса, також розуміли, що в Теннессі він переїхав не заради блага своєї родини. Діксові хотілося показного життя, де будуть «кадилаки», картярські вечірки, футбольні ігри, нічні клуби Нового Орлеану й відпочинок у Флориді; йому хотілося коктейлів і сміху, а ще дружину із завжди укладеним волоссям, будинком без жодної плямки й тарелем закусок напоготові.

Але Діксова родина не була ані життєрадісною, ані показною. Його дружина й доньки були відлюдкуватими, чудними, меланхолійними. Ба більше: через те, що сталося, люди почали їх усіх, включно з самим Діксом, вважати якимись заплямованими. Друзі їх уникали. Інші пари не запрошували їх до себе в гості; припинили телефонувати знайомі. Удіяти тут було нічого. Люди не люблять нагадування про смерть та інші зажури. Тож на підставі всього цього Дікс без анінайменшого почуття провини був вимушений обміняти сім'ю на обшитий деревом офіс і ефектне соціальне життя в Нешвіллі.

Хоч Еллісон і дратувала Еді, тітки її обожнювали, розцінюючи багато її якостей, що так нервували Еді, погідливими й навіть поетичними. На їхню думку, Еллісон була не лише Гарнішою з двох, а й Милішою — терплячою, смирною, ласкавою до тварин, літніх людей та дітей. Усі ці чесноти, як сказали б тітки, далеко перевершують усі можливі гарні оцінки й уміння вести бесіди.

Тітки віддано її захищали.

— Після всього, що дитина пережила, — відрубала якимось Тет до Еді. Цього вистачило, щоб та замовкла, принаймні тимчасово. Бо ж усі пам'ятали, що Еллісон і немовля єдині в той день перебували на подвір'ї; і хоч Еллісон було лише чотири, мало хто сумнівався, що вона щось-таки побачила, найпевніше, щось настільки жаске, що воно її злегка вибило з трибу.

Одразу по тому її скрупульозно допитали що сім'я, що поліція. Чи був хтось на подвір'ї, якийсь дорослий, може, чоловік? Проте Еллісон — хоч і почала невідь-чому пудити в ліжечко й пробуджуватися вночі з криками від нелюдських жахів —

відмовлялася щось підтверджувати чи заперечувати. Вона посмоктувала великий палець, міцно пригортала м'якого іграшкового песика й не була здатна навіть вимовити власне ім'я чи назвати вік. Ніхто, навіть Ліббі, найлагідніша й найтерплячіша з її старих тіток, — не міг виманити з неї бодай слово.

Еллісон не пам'ятала свого брата і так і не згадала нічого про його смерть. Іноді маленькою, коли в будинку всі вже засинали, вона лежала, роздивлялася плетиво тіней на стелі спальні й переносилася розумом якомога далі в минуле, але все намарно, шукати там було нічого. Приємне щодення її раннього віку завжди було на місці — передня веранда, рибний став, кошеня, клумби, усе бездоганне, жаристе, константне, — та доходячи подумки достатньо далеко, вона незмінно досягала химерної точки, де подвір'я було порожнє, будинок лункий і покинутий, і хоч ознаки нещодавньої присутності лишалися на видноті (на шворці висів одяг, посуд після ланчу не прибрали), родини всередині не було, вона зчезла, і Еллісон не знала, де вони, а Робінів рудий кіт — який тоді був лише кошеням, а не млявим мордатим котярою, яким виріс, — зчужішав і з порожніми очима здичавіло шугався по газону на дерево, лякаючись її не менше, ніж якогось незнайомця. У тих спогадах вона не була до кінця собою, задалеко вони сягали. Хоч Еллісон і дуже добре пригадувала фізичне оточення, де вони відбувалися, — Джордж-стріт, будинок номер 363, де вона прожила все життя — вона, Еллісон, була невпізнаваною навіть для самої себе: там вона не була ані малою дитиною, ані немовлям, а суто поглядом, парою очей, що затримувалися на знайомому докільлі й роздумували про нього без особистості, без тіла, без віку й без минулого, так, наче вона пригадувала події до власного народження.

Нічого з цього Еллісон не обмислювала свідомо, хіба максимально невиразно й недосформовано. Маленькою їй не спадало на думку загадуватися, що означають ці безтілесні враження, і тепер, з віком, вона розмірковувала про це ще менше. Еллісон майже й не думала про минуле і в цьому суттєво відрізнялася від решти родини, яка майже ні про що інше й не розмислювала.

Родичі цього не розуміли. Вони б не зрозуміли, навіть якби вона спробувала їм розповісти. Для їхнього штибу умів, обсілих постійними спогадами, для яких теперішнє й майбутнє існують суто як

повторювані схеми, такий погляд на життя уявити собі було неможливо. Пам'ять — крихка, серпанково-ясна, дивовижна — правила їм за іскру самого життя, і чи не кожне своє речення вони починали з якогось звернення до неї:

— Пам'ятаєш той батист у зелені галузки, ні? — наполягали її мати й тітки. — А ту рожеву флорибунду? А ті лимонні коржики? Пам'ятаєш, якось на Великдень такий гарний морозець ударив, Гаррієт була ще зовсім мала, і ви в Аделаїди на подвір'ї шукали яйця в снігу та будували з нього великого великоднього зайця?

— Так, так, — брехала Еллісон. — Пам'ятаю.

Можна сказати, так і було. Вона стільки разів чула ці історії, що знала їх напам'ять, могла, якби захотіла, повторити їх, іноді навіть накинути парочку деталей, якими під час переказу знехтували: як, наприклад, вони з Гаррієт з рожевого цвіту, що осипався з обмерзлих яблук-дичок, зробили зайцеві ніс і вушка. Ці історії були знайомі, як і оповіді про материне дівоцтво чи розповіді з книжок. Але все це наче ніяк ґрунтовно її не стосувалося.

Насправді ж — і в цьому вона ніколи нікому не признавалася — була тьма-тьмуца речей, яких Еллісон не пригадувала. У неї не було чітких спогадів про час, проведений у дитсадку, про перший клас та про будь-які інші періоди аж до її восьмиріччя. Цього вона страшенно соромилася і старалася (здебільшого успішно) приховувати таку особливість. Її сестра Гаррієт натомість заявляла, що пам'ятає речі, які відбувалися ще до того, як їй виповнився рік.

Хоч коли помер Робін, їй було менше пів року, Гаррієт стверджувала, що пам'ятає його; а Еллісон і решта Клівів вважали, що це, найпевніше, правда. Час від часу Гаррієт озвучувала якусь незнану, але приголомшливо точну інформацію, — про погоду й одяг, меню на днях народження, які вона відвідувала, коли їй ще двох років не було — і в усіх відвисала щелепа.

Проте Еллісон абсолютно не пам'ятала Робіна. Виправдати таке було неможливо. Коли він помер, їй було майже п'ять. Так само вона не пам'ятала періоду після його смерті. Вона знала про весь той відтинок, усі деталі — про сльози, м'якого іграшкового песика, її мовчанку; про те, як мемфіський детектив, кремезний чоловік на ім'я Снові Олівет, з верблужим обличчям і передчасною сивиною, показував їй фотографії власної доньки, яку звали Селія, і пригощав

цукерками «Олмонд Джой» з великої коробки, яку тримав у себе в машині; як показував їй і інші фотографії: чорних чоловіків, білих чоловіків, підстрижених «бобриком» і з важкими повіками; і як Еллісон сиділа на блакитному напівоксамитовому диванчику Теттікорум (тоді вона тимчасово жила в тітки Тет, разом із немовлям, поки мама ще лежала в ліжку), заливаючись сльозами, відламувала шматочки від шоколадок «Олмонд Джой» і відмовлялася зронити бодай слово. Про все це вона знала не тому, що пам'ятала, а тому, що купу разів була зимовими днями після школи в тітки Тет, і та їй усе оповідала з крісла біля газового обігрівача, втупившись слабкими старими очима бурштиново-хересового кольору в якусь точку з іншого боку кімнати, голосом люблячим, гомінким та зануреним у спомини, наче пов'язувала цю історію з якоюсь третьою стороною, котрої поруч нема.

Гостроока Еді не була ані такою люблячою, як Тет, ані такою терпимою. Історії, які вона бралась розповідати Еллісон, часто мали специфічні алегоричні тони.

— Сестра моєї матері, — починала Еді (вона везла Еллісон додому з уроку гри на піаніно), зовсім не відриваючи погляду від дороги й високо задерши міцний і витончений ніс у формі соколиного дзьоба, — матирина сестра знала одного хлопчика, Рендала Скофілда, у якого вся сім'я загинула в торнадо. Він прийшов зі школи додому і побачив що? Що його дім рознесло на друзки, а негри, які в них працювали, повитягували з руйновища тіла його батька, матері й трьох молодших братиків і розклали на землі, залитих кров'ю, плечем до плеча одне коло одного, як якийсь ксилофон, і навіть не накрили. Одному з братиків відірвало руку, а мамі в скроню забило залізний стопор від дверей. І знаєш, що з тим хлопчиком сталося? Він *онімів*. І далі за сім років жодного слова не промовив. Мені тато казав, що він усюди носив з собою пачку картонок від сорочок і восковий олівець, щоб писати людям слова. Чоловік, що тримав у місті хімчистку, видавав йому ті картонки безкоштовно.

Еді любила оповідати ту історію. Бували й інші варіанти: про дітей, які від зіткнення з усілякими жаскими видовиськами тимчасово сліпли, відкушували собі язики або втрачали розум. У тих історіях лунали злегка обвинувачувальні нотки, які Еллісон ніяк не могла до кінця вловити.

Більшу частину часу Еллісон проводила на самоті. Вона слухала записи. Робила колажі з вирізаних із журналів фотографій та неохайні свічки з плавлених крейдяних олівців. На берегах підручника з геометрії малювала балерин, коней і мишенят. Під час ланчу вона сиділа за столом у компанії досить популярних дівчат, хоч і рідко бачилася з ними поза школою. Зовні вона була однією з них: мала гарний одяг, чисту шкіру, жила у великому будинку на пристойній вулиці; і навіть якщо й не була тямущою чи життєрадісною, то й незлюбити в ній не було чого.

— Якби захотіла, ти б могла бути дуже популярною, — казала Еді, яка не пропускала жодної нагоди в питанні соціальної динаміки, навіть у масштабі десятого класу. — Якби доклала трішки зусиль, стала б найпопулярнішою дівчиною в класі.

Еллісон докладати зусиль не хотілося. Вона не хотіла, щоб діти її ображали чи сміялися з неї, але поки її ніхто не чіпав, вона була цілком щаслива. І, окрім Еді, ніхто до неї особливо й не чіплявся. Вона багато спала. Ходила в школу сама. Спинаяся, щоб побавитися з псами, яких стрічала дорогою. Уночі їй снилося жовте небо й щось біле, що, наче простирадло, ряботіло на його тлі, і ці сни страшенно мучили її, проте, щойно прокинувшись, Еллісон миттєво їх забувала.

Багато часу, на вихідних і після школи, Еллісон проводила зі своїми двоюрідними тітками. Вона їм засияла нитки в голки, читала вголос, коли в них утомлювались очі, лізла по драбинах, щоб узяти щось із високих запилюжених полиць, слухала їхні балачки про однокласників-небіжчиків і фортепіанні академконцерти шістдесятирічної давності. Іноді після школи вона готувала цукерки — з фаджу, медового ірису або божественної нуги⁷ — щоб старенькі несли їх на свої церковні ярмарки. Педантична, наче хімікня, вона орудувала охолодженою мармуровою дощечкою й термометром, крок за кроком дотримуючись рецепта, ножем для масла збиваючи рівень інгредієнтів у вимірювальному стаканчику. Тітки — які й самі молодшали, рожевощокі, з кучерявим волоссям, сповнені радості — базікали щось між собою, одна до одної та в нікуди, тішачись дійством на кухні, перекидаючись дитячими прізвиськами.

Яка гарна куховарочка, виспівували хором тітки. Яка ти гарненька. Який янгол до нас зійшов із небес. Така гарна дівчинка. Така красива. Така мила.

Гаррієт, немовля, не була ані красивою, ані милою. Гаррієт була розумною.⁸

Відколи вона навчилася говорити, то спричиняла в родині Клівів легку тривогу. Жорстока на дитмайданчику та груба в товаристві, дівчинка сварилася з Еді, читала бібліотечні книжки про Чингісхана й дарувала матері головні болі. Їй було дванадцять, вона ходила в сьомий клас. Хоч і вчилася на відмінно, учителі так до кінця й не розуміли, як із нею обходитися. Іноді вони телефонували її матері або Еді — з якою, як було відомо кожній людині, що бодай щось знає про Клівів, і треба розмовляти: вона була одночасно фельдмаршалом і автократом, людиною з найбільшою в родині владою й людиною, яка точно діятиме там, де інші вагатимуться. Але й сама Еді не була певна, як давати раду з Гаррієт. Дівчина не була неслухняною, не зовсім, і некерованою не була, проте вона поводитися чванливо та якось спроторювалася грати на нервах чи не в кожного дорослого, з яким контактувала.

У Гаррієт і близько не було тієї мрійливої тендітності її сестри. Вона була міцно збита, наче маленький борсук, з круглими щоками, гострим носом, коротко підстриженим чорним волоссям, тонким рішучим ротиком. Розмовляла бадьоро, пронизливим писклявим голосом, який, як для дитини з Міссісіпі, звучав на диво виразно, що аж незнайомці часто запитували, звідки, на бога, вона набралася того янківського акценту. Погляд у неї був пильний, проникливий і дещо схожий на погляд Еді. Люди вказували на подібність між нею й бабусею і не пропускали нагоди на цьому наголосити; але краса швидких і гострих бабусиних очей в онуці проявлялася лише як гостра й краплю бентежна. Честер, їхній робітник, в особистих розмовах порівнював їх із яструбом і малим яструбеням.

Для Честера й Іди Ру Гаррієт була джерелом злості й приємного чудування. Відколи вона навчилася говорити, то тягалася за ними, поки ті робили свою роботу, на кожному кроці засипаючи запитаннями. Скільки Іда заробляє? Чи знає Честер «Отче наш»? Чи може їй переказати? Крім того, вона тішила їх тим, що коїла лихо поміж загальною тихомирною Клівів. Не раз і не два вона спричиняла розколи, що призводили заледве не до трагічних наслідків: розповіла Аделаїді, що ні Еді, ні Тет не зберігають напірники, які вона їм

вишила, а загортають і віддають їх іншим людям; повідомила Ліббі, що її мариновані огірки — які були далеко не таким кулінарним здобутком, як вона вважала, — їсти неможливо й що попит на них від сусідів і родичів спричинений їхньою химерною дієвістю в ролі гербіциду.

— Знаєш оте голе місце на подвір'ї? — питала Гарріет. — Коло задньої веранди, знаєш? Ще шість років тому Тетті там викинула твої огірки, і відтоді там уже нічого не росте. — Гарріет обома руками підтримувала ідею консервувати ті огірки й продавати як засіб проти бур'янів. Ліббі на цьому б заробила мільйони.

Після такого тітка Ліббі проплакала три чи й чотири дні. З Аделаїдою та її напірниками вийшло ще гірше. Та, на відміну від Ліббі, полюбляла впиватися злопомністю; два тижні вона з Еді й Тет навіть не балакала, холодно ігнорувала примирливі торти й пироги, які вони приносили їй на веранду, і залишала їх на поталу сусідським псам. Ліббі, прибита цим розколом (де її вини зовсім не було; вона ж була єдиною сестрою, якій вистачало відданості зберігати Аделаїдині напірники й користуватися ними, хай якими й незугарними вони в тієї виходили), кидалася то туди, то сюди, щоб замирити обидві сторони. Їй це майже вдалося, коли Гарріет знову розбурхала Аделаїду, уточнивши, що Еді навіть не розгортає подарунки від тієї, а лише знімає стару листівку й прикріплює нову, а тоді надсилає пакунок далі: переважно благодійним організаціям, з яких декотрі для негрів. Цей випадок виявився таким руйнівним, що навіть тепер, коли минуло вже стільки років, кожна згадка про нього досі викликає єхидність і м'які звинувачення, а Аделаїда на дні народження й Різдво пнеться зі шкіри, щоб купувати своїм сестрам демонстративно надмірні подарунки, — скажімо, флакончик «Шалімару»⁹ чи нічну сорочку з «Голдсмітз»¹⁰ у Мемфісі — з яких вона зазвичай забуває зрізати цінники.

— Сама я люблю подарунки, зроблені вручну, — долинали її гучні пояснення — для панянок у її бридж-клубі, для Честера на подвір'ї, понад головами присоромлених сестер, які саме розгортали небажані витребеньки. — Вони більше значать. У них є якась суть. Але деяким людям важливо тільки, скільки витрачено грошей. Їм головне, щоб подарунок десь у магазині купили, лише тоді він чогось вартий.

— Мені подобаються твої вироби, Аделаїдо, — завжди казала Гарріет. І їй справді подобалися. Хоч вона й ніяк не використовувала

фартухи, напірники, чайні рушнички, але назбирувала собі Аделаїдину недоладну білизну й понабивала нею в себе в кімнаті цілі шухляди. Їй подобалася не сама білизна, а візерунки на ній: нідерландські дівчатка, кавники-танцюристи, дрімотні мексиканці в сомбреро. Вона їх навіть крала в інших людей із буфетів, так жадала їх, а ще тяжко злилася, що Еді відсилає напірники на благодійність («Гаррієт, ну що за дурниці. Навіщо тобі *взагалі* ті речі?»), а їй же хотілося їх собі.

— Я знаю, що хоч *тобі* подобається, сонечку, — шепотіла Аделаїда трепетним від жалю до себе голосом, поникаючи, щоб вліпити Гаррієт театральний поцілунок, поки Тет з Еді обмінювалися поглядами в неї за спиною. — Колись мене не стане, і ти зможеш з радістю собі все забрати.

— Любить же та дитина, — казав Честер Іді, — пересвари зачинати.

Еді, яка й сама деколи любила влізати в пересвари, вважала свою наймолодшу онуку гідною суперницею. Попри це, чи, мабуть, як наслідок, вони насолоджувалися товариством одна одної, і Гаррієт досить багато часу проводила в бабусиному домі. Еді часто нарікала на впертість і брак виховання онуки, а також бурчала, мовляв, та постійно плутається під ногами, проте, хоч Гаррієт і діяла на нерви, проводити з нею час Еді було приємніше, ніж з Еллісон, яка до ладу й не розмовляла. Їй подобалося, коли Гаррієт поруч, хоч вона цього й не визнавала, а коли дівчинка не приходила — сумувала за нею.

Хоч тітки й любили Гаррієт, дитиною вона була не такою ласкавою, як сестра, і її гордовитість їх турбувала. Надто дівчинка була відвертою. Зовсім не розуміла стриманості чи дипломатії і в цьому нагадувала Еді більше, ніж та усвідомлювала.

Тітки намагалися вчити її ввічливості, та намарно.

— Сонечку, ну хіба ти не *розумієш*, — казала Тет, — якщо тобі не подобається фруктовий кекс, краще все одно його з'їсти, ніж ображати почуття господині?

— Але ж він мені не подобається.

— Я розумію, Гаррієт. Тому я й навела цей приклад.

— Але фруктові кекси — то жахіття. Їх ніхто не любить. А якщо я їй скажу, що мені смачно, вона й далі їх мені даватиме.

— Так, сонечку, але суть не в тому. Розумієш, якщо людина не полінувалася й приготувала щось для тебе, ввічливо з твого боку буде з'їсти, навіть якщо не хочеться.

— У Біблії написано, що брехати не можна.

— Це інше. Це невинна брехня. У Біблії сказано про інші види брехні.

— У Біблії нема про винну чи невинну брехню. Там просто про брехню.

— Повір мені, Гаррієт. Справді, Ісус каже нам не брехати, але це не означає, що треба говорити нашій господині негарні речі.

— Ісус про нашу господиню не каже нічого. Він просто каже, що брехати — гріх. Каже, що Диявол — це брехун і батько брехні.

— Але Ісус також каже любити ближнього, правда? — сказала Ліббі з наснагою, перехоплюючи ініціативу в уже безмовної Тет. — Хіба ж це не про господиню? Господиня — це також твоя ближня.

— Саме так, — радо погодилася Тет. — Не те щоб, — поквапилася додати вона, — хтось каже, ніби господиня обов'язково якось близька з тобою. Просто любити ближнього свого означає їсти, коли тобі пропонують, і гарно подякувати.

— Я не розумію, чому любити ближнього означає казати йому, що я люблю фруктовий кекс. Він же мені не подобається.

Ніхто, навіть сама Еді, поняття зеленого не мав, як реагувати на таку нещадну прискіпливість. Це могло тривати годинами. З нею можна було так аж до посиніння розмовляти — хоч би що. Найбільше розлючувало те, що аргументи Гаррієт, хай якими абсурдними вони здавалися, зазвичай ґрунтувалися на якійсь більш-менш розумній біблійній основі. Еді це не вражало. Хоч вона й займалася благодійною та місіонерською діяльністю, і в церкві співала, та насправді не вірила, що кожнісіньке слово в Біблії істинне, як і в душі не вважала правдивими деякі свої улюблені вислови, наприклад: усе, що робиться, те на краще, або: десь у глибині негри насправді точнісінько такі самі, як білі люди. Але тітки — особливо Ліббі — дуже тривожилися, коли занадто напружено замислювалися над словами Гаррієт. Її софістика незаперечно брала коріння з Біблії, проте сміливо відкидала здоровий глузд і всі відомі людям правильні речі.

— Можливо, — непевним голосом мовила Ліббі, після того як Гаррієт почалапала додому вечеряти, — можливо, Господь справді не бачить різниці між невинною й злою брехнею. Можливо, у Його очах це все гріх.

— Ліббі, та перестань.

— Може, саме мале дитя має нам про це нагадувати.

— Та я б краще в пекло пішла, — гаркнула Еді, відсутня під час попередньої розмови, — ніж мусила всім навколо розповідати, що саме я про них думаю.

— Едіт! — в унісон скрикнули всі її сестри.

— Едіт, ти ж несерйозно!

— Серйозно. І ще мені абсолютно однаково, що всі в місті думають про мене.

— Уявити собі не можу, Едіт, що б таке ти мала натворити, — мовила святенницька Аделаїда, — коли вважаєш, ніби всі про тебе погано думають.

Одін, служниця Ліббі, — яка прикидалася глухуватою, — безпристрасно слухала цю розмову, поки на кухні розігрівала для пані на вечерю тушковану у вершках курку з коржиками. У будинку Ліббі не відбувалося нічого особливо цікавого, але коли навідувалася Гаррієт, розмови зазвичай минали хоч трохи палкіше.

На відміну від Еллісон, — яку інші діти приймали з ваганням, не до кінця розуміючи, чому так, — Гаррієт була маленькою начальницею, яку не особливо й любили. Ті друзі, яких вона таки мала, не були стриманими чи несерйозними, як в Еллісон. Здебільшого вона дружила з хлопчиками, зазвичай молодшими за себе й фанатично їй відданими, настільки, що ті чи не з іншого кінця міста приїздили після школи на велосипедах, щоб із нею побачитися. Вона змушувала їх бавитися в Хрестові походи й Жанну д'Арк; одягати на себе простирадла й розігравати врочисті церемонії з Нового Завіту, у яких Гаррієт брала на себе роль Ісуса. Улюбленою в неї була Тайна вечеря. Вони всі сиділи під обплетеною мускатним виноградом перголою в Гаррієт на задньому подвір'ї, по один бік столика для пікніків, наче в Леонардо, і не могли дочекатися миті, коли вона — роздавши Тайну вечерю, що складалася з крекерів «Рітц» і виноградної «Фанти» — розирнеться на присутніх холодним поглядом, на кілька секунд пригвинчуючи кожного.

— Проте один із вас, — казала вона з незворушністю, від якої хлопцям відбирало мову, — один із вас мене сьогодні зрадить.

— Ні! Ні! — у захваті пищали вони — включно з Гелі, хлопчиком, який грав Юду, та все ж Гелі був улюбленцем Гаррієт, і йому випадало

грати не лише Юду, а й усіх інших жаданих апостолів: святого Івана, святого Луку, святого Симона Петра. — Ні, Владико, нізащо!

Після цього відбувалася процесія до Гетсиманського саду, розташованого у глибокому затінку під чорним тупело в Гарріет на подвір'ї. Тут Гарріет у ролі Ісуса мали схопити римляни, — схопити жорстоко, бурхливіше, ніж описано в Євангеліях — і вже сама ця подія дуже всіх збуджувала; але найбільше сценку в Гетсиманському саду хлопці любили за те, що вона розгорталася під деревом, на якому вбили брата Гарріет. Те вбивство відбулося ще до того, як більшість із них з'явилися на світі, але всі знали цю історію, зшили її до купи з фрагментів батьківських розмов чи гротескних напівправд, нашептаних старшими братами й сестрами в темних спальнях, і те дерево відкидало свою насичено забарвлену тінь на їхні уяви, відколи вони були ще зовсім малявками, і нянечки вперше нахилилися до них на розі Джордж-стріт, стиснули їм долоньки й, указуючи на нього, сичали застереженнями.

Люди загадувалися, чому те дерево досі там. Усі вважали, що його треба зрубати, — не лише через Робіна, а й тому, що воно почало відмирати вгорі, оголюючи меланхолійно-сірі кістки, що пообламувалися й стриміли над гидючим листям, наче дерево вразила блискавка. Восени воно набирало осяйної немилосердної червені, і день-два мало гарний вигляд, доки зненацька не скидало все листя й поставало наге. Коли листки поверталися, то були глянцеві, шкірясті й темні, аж чорні. Вони відкидали такі насичені тіні, що трава під деревом майже не росла; крім того, дерево було завелике й росло заблизько до будинку, тож арборист пояснив Шарлотті, що одного дня, якщо здійметься досить сильний вітер, вона може прокинутися від вибитого деревом вікна в спальні («не кажучи вже навіть про того хлопчика, — сказав він своєму партнерові, добувшись у вантажівку й грюкнувши дверцятами, — і як тій бідній жінці ото все життя щоранку вставати й дивитися на те одоробло в себе на подвір'ї?»). Місіс Фонтейн навіть пропонувала заплатити лісорубам, щоб дерево зрізали, тактовно посилаючись на загрозу для власного будинку. Це дещо виходило за рамки буденності, бо місіс Фонтейн була такою скнарою, що мила фольгу, скручувала її в м'ячик і використовувала заново, але Шарлотта на це лише хитала головою.

— Ні, дякую, місіс Фонтейн, — відповідала вона таким невиразним голосом, аж місіс Фонтейн не була певна, чи правильно її зрозуміла.

— Я ж серйозно, — лементувала вона. — Я вам гроші дам! З радістю все оплачу! То небезпечно і для мого будинку, а якби надійшло торнадо, і...

— Ні, дякую.

Вона не дивилася на місіс Фонтейн — не дивилася навіть на дерево, де в прогнилій розвилці від недбалості зотлівала халабуда її померлого сина. Шарлотта втупилася кудись по той бік вулиці, повз порожню ділянку, зарослу високими ясновцем і просом, де за поіржавілими дахами Нігертауна кудись удалечінь гнітюче тягнулася колія.

— Я вам кажу, — почала місіс Фонтейн, уже іншим голосом. — Кажу вам, Шарлотто. Думаєте, я не розумію, але я знаю, як це — втратити сина. Але то воля Божа, і треба її прийняти. — Підбадьорившись Шарлоттиним мовчанням, вона продовжила: — Та й до того ж то у вас не єдина дитина. У вас хоч інші є. А от бідний мій Лінсі — у мене він один був. Ні дня не минає, щоб я не згадувала той ранок, коли почула, що збили його літак. Ми саме до Різдва готувалися, я на драбинці стояла в нічній сорочці й капоті, хотіла причепити гілочку омели на канделябр, і тут постукали у двері. Портер, дай йому, боже, здоров'я, — то було після першого його інфаркту, але перед другим...

Голос у неї надломився, і вона перевела погляд на Шарлотту. Але її вже не було на місці. Вона обернулася до місіс Фонтейн спиною й пливла до будинку.

То було купу років тому, а дерево й досі стояло, і Робінова стара халабуда досі гнила зверху. Тепер місіс Фонтейн, як зустрічала Шарлотту, вже не була такою приязною.

— Вона за тими дівчатками анітрохи не пильнує, що за одною, що за другою, — ділилася вона з жінками в перукарні місіс Нілі, поки тим робили зачіски. — А в тому будинку сміття по коліна. Як заглянути у вікна, то там майже під саму стелю гори газет.

— Я от думаю, — сказала місіс Нілі з лисячим обличчям, перехоплюючи й утримуючи погляд місіс Фонтейн у дзеркалі, коли потягнулася по спреї для волосся, — чи не попиває вона собі раптом час від часу?

— А я б і не здивувалася зовсім, — відповіла місіс Фонтейн.

Через те, що місіс Фонтейн часто волала на дітей зі своєї веранди, ті втікали й вигадували про неї історії: як вона краде (і з'їдає) маленьких хлопчиків; як її призову трояндову клумбу удобрено їхніми перемеленими кісточками. Через сусідство з будинком жахить місіс Фонтейн відтворення арешту в Гетсиманському саду на подвір'ї Гаррієт здавалося значно захопливішим. Та хоч хлопцям іноді вдавалося лякати один одного оповідками про місіс Фонтейн, придумувати страшилки про те дерево потреби не виникало. Щось у його контурах викликало в них сум'яття; навіть якщо не знати історію того дерева, задушлива сірість його тіні, що наче й лежала від соковитого газону лише за кілька кроків, та водночас тягнулася незмірно далеко, відбирала весь спокій. Зайве їм було нагадувати собі про те, що тут колись сталося, бо саме дерево про це нагадувало. Воно мало окрему владу, окрему темряву.

Через Робінову смерть у початкових класах школи з Еллісон жорстоко кпили («Мамусю-мамусю, а можна мені надвір побавитися з братиком?» — «Звісно ж ні, ти його за цей тиждень уже тричі викопувала!»). Вона зносила той глум зі смиренным мовчанням, — наскільки та як довго, не знав ніхто, — доки одна добра вчителька нарешті про це не дізналася й поклала тим знущанням край.

Проте Гаррієт — можливо, через шаленішу натуру чи, може, лише тому, що її однокласники були замалі, щоб пам'ятати те вбивство, — уникла таких гонінь. Трагедія родини відбилася на ній певним маркітним гламуром, опиратися якому хлопці просто не могли. Вона часто розповідала про свого мертвого брата, ще й із таким дивним, упертим завзяттям, наче не просто пам'ятає Робіна, а він досі живий. Не раз і не двічі хлопці помічали, як ціпеніли, втуплюючись Гаррієт у потилицю чи профіль. Іноді їм здавалося, що вона і є Робіном: такою ж дитиною, яка встала з могили й знає те, чого не знають вони. Через кривну родинність між Робіном і Гаррієт хлопці бачили в її очах колючий погляд мертвого брата. Узагалі, хоч ніхто з них цього не усвідомлював, у Гаррієт із її братом спільного було вкрай мало, навіть судячи з фотографій: прудкий, радісний, в'юнкий, наче мілька, Робін і близько не стояв із зануреною в роздуми та підкреслено беземоційною Гаррієт, і тих хлопчаків тримала й причаровувала сила саме її вдачі, а не його.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ